

DOI 10.37491/UNZ.79.12
УДК 340.12

Олена ЖУРАВСЬКА¹

АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АНТРОПО-СОЦІАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ФОРМУВАННЯ ПРАВА

Проаналізовано окремі аксіологічні аспекти антропо-соціальних джерел формування права через аналіз їхньої двоскладової системи, до якої включено соціальні (правові) цінності та принципи права. Наголошено на тому, що такий поділ і розмежування є доволі умовні, оскільки принцип передбачає вимогу керуватися у своїх діях цінностями. Значима соціальна ідея, яка стала правовою цінністю, знаходить своє відображення у принципі права, а потім регламентується у юридичній нормі. Доведено, що легітимність позитивного права в умовах сучасного державно організованого суспільства, для якого притаманні такі феномени, як правова держава і громадянське суспільство, безпосередньо пов'язують з тим, наскільки в ньому відображені соціальні цінності. Джерело права стає затребуваним, якщо запропонована модель поведінки забезпечує захист, забезпечення, відтворення соціально визнаної цінності, яка є значимою для суспільства. Публічна значимість моделі поведінки отримує правове забезпечення, сприйняття суспільством і відтворення в ході соціальної практики. З плином часу найбільш важливі правові цінності трансформуються у принципи права та знаходять свою конкретизацію у правових нормах. Найбільш виразними з правових цінностей, які чітко відображені у міжнародному та національному праві є людська гідність, свобода, справедливість та рівність. Людська

¹ аспірантка,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
zuravska_o@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-0545-3418>.

гідність є основною ідеєю гуманізму, який проголошує захист людини, її прав та свобод, задоволення її інтересів та потреб. У національній правовій системі така цінність знайшла закріплення у Конституції, яка визнає людину, її життя та здоров'я, честь і гідність найвищою соціальною цінністю. Конституційний Суд України визнає людську гідність системоутворювальною цінністю та джерелом прав людини. Свобода включає питання можливої та реальної здатності людини бути суб'єктом права, відображена у вигляді загальнодозвільного та спеціально-дозвільного принципів права. Справедливість як правова цінність є особливим механізмом підтримки рівноваги правових цінностей, засобом виправдання та визнання правових обмежень, критерієм оцінки правових явищ та інститутів. Рівність у праві сьогодні розуміється як рівність можливостей і відображена у вигляді таких взаємопов'язаних аспектів: рівність перед законом; рівність перед судом; рівність прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Ключові слова: правові цінності, джерела формування права, людська гідність, справедливість, свобода, рівність.

Аналіз антропо-соціальних джерел формування права доцільно провести через аналіз їхньої системи, до якої включено *соціальні (правові) цінності та принципи права*. Наголосимо на тому, що такий поділ і розмежування є доволі умовні, оскільки принцип передбачає вимогу керуватися у своїх діях цінностями. Значима соціальна ідея, яка стала правовою цінністю, знаходить своє відображення у принципі права, а потім регламентується в юридичній нормі. При цьому найбільш важливі соціальні цінності знаходять своє регулювання не тільки в позитивному праві, але й врегульовуються нормами моралі, релігії, звичаєвими нормами, традиціями та ін.

Якщо уявити право у вигляді системи правових цінностей, то певним «містком» між правовою цінністю і нормою (як моделлю поведінки) виступає правовий принцип. При цьому юридична регламентація принципів права визнається такою, що надає законодавству легітимність. «Це не завжди пов'язано з формалізацією або юридизацією правових принципів, їхня неформалізованість свідчить лише про їх очевидність. Однак важлива не стільки формалізація, скільки те, що правовим принципам повинна бути підпорядкована вся система законодавства. Тобто ... *змістовною підставою законодавства в ідеалі і є правові цінності і принципи*; до них відсилають питання формальних підстав законодавства — питання, що лежать у сфері юридичної техніки» [1].

Таким чином, легітимність позитивного права в умовах сучасного державно організованого суспільства, для якого притаманні такі феномени, як: правова держава і громадянське суспільство, — безпосередньо пов'язують з тим, наскільки в ньому відображені правові принципи і цінності цього суспільства.

У правовій літературі спостерігаємо консенсус стосовно того, що в *основі системи джерел права лежать певні цінності*, базові характеристики

права: свобода, рівність, справедливість та ін. Саме на «відповідності цим аксіомам повинна ґрунтуватися побудова системи джерел права, що, у свою чергу, призведе до дотримання принципу верховенства права» [2, с. 61]. Тому спочатку спробуємо окреслити зміст поняття соціальні та правові цінності, а потім виділимо ті з них, які мають джерельну природу щодо права.

Джерело права стає затребуваним, якщо *запропонована модель поведінки забезпечує захист, забезпечення, відтворення соціально визнаної цінності, яка є значимою для суспільства*. Публічна значимість моделі поведінки отримує правове забезпечення, сприйняття суспільством і відтворення в ході соціальної практики. Цінності задають праву мету, масштаби правового регулювання, а правова норма завжди прагне відповідати цінності, переслідуючи її втілення в своєму нормативному змісті. «Публічна значимість належного перетворює аспект соціальної обов'язковості в тій моделі поведінки, яка відтворюється в соціальних практиках, у правову норму» [3, с. 125].

У літературі під соціальними цінностями розуміють світоглядну систему людини, яка оцінює наявні з позицій добра і зла та робить можливою співставлення поведінки людини із загальноприйнятими соціальними вимогами, що передбачає самооцінку та соціальну оцінку такої поведінки. Встановлення правової цінності як ідеального зразка, що лежить в основі оцінки, дозволяє виокремити правові цінності. Правові цінності розглядають як правові цілі та правові засоби їхнього досягнення, які є основними засадами, що визначають ставлення до права. Правові цінності існують у формі правових ідеалів, які розглядають як вироблені правовою свідомістю і присутні в ній узагальнені уявлення про досконалість у різних сферах правової дійсності.

Погодимось з С. В. Михайловим і в тому, що правові цінності мають двоєдину підставу: людину як суб'єкта права і суспільство як соціокультурну систему. При цьому суб'єктивні цінності людини можуть мати правовий характер, що робить їх загальнообов'язковими, перетворюючи з морально-етичних, абстрактних побажань у правову площину. Під цінностями в праві (правовими цінностями) розуміють ті соціальні цінності, які безпосередньо інтегровані правом [4]. Така ж двоєдина підстава лежить і в основі антропо-соціальних джерел формування права.

Цінності найшвидше реагують на соціальні зміни і є ефективним інструментом оновлення права. Правові цінності впливають на правосвідомість і таким чином можуть чинити вплив на систему джерел права. Такі правові цінності, як людська гідність, рівність, свобода і справедливість через свою антропо-соціальну джерельну природу можуть і повинні вчиняти вплив на чинне позитивне право.

Враховуючи вищевказане, предметом нашого розгляду (через призму антропо-соціальних джерел формування права) стали такі соціально-правові цінності, як: *людська гідність (гуманізм, права людини), свобода, справедливість та рівність*. Це обґрунтовано методологією дослідження правових цінностей, запропонованою О. В. Грищук, яка справедливо зауважила, що свобода, рівність та справедливість є базовими соціально-правовими цінностями, що впливають з людської гідності [5].

Почнемо аналіз аксіологічних аспектів антропо-соціальних джерел формування права з їхнього гуманістичного складника.

1. *Людська гідність як антропо-соціальне джерело формування права.* Ідеали сучасного українського суспільства представлені гуманізацією відносин між людьми та природою, *визнання гідності окремої особи* в цілому світовому соціумі, консолідацією сил заради активної боротьби за права і свободи людини й громадянина. Справжній гуманізм людських відносин втілюється як у нормах моралі, так і в нормах права, що вимагають послідовної боротьби за мир і справедливість, рівність та свободу. Каталізаторами таких соціальних перетворень та правових змін стали історичні події ХХ ст., однією із яких стала «Друга світова війна, яка була найбільшою за людськими втратами і заподіяними нею стражданнями. Проте впевненою відповіддю цивілізованого людства на ці дії стало об'єднання навколо спільних цінностей і, в першу чергу, навколо людської гідності» [6].

Своє відображення гуманізм як морально-правова цінність знайшов у великій кількості нормативно-правових актів міжнародного та національного рівня. Так, преамбула Загальної декларації прав людини 1948 року «бере до уваги» визнання гідності, що властива всім членам людського роду, гідність і цінність людської особи», а ст. 1 проголошує рівність і вільність людей у своїй гідності від народження. Преамбули до Міжнародних пактів 1966 року містять світоглядну позицію, що *всі права людини «випливають із властивої людській особі гідності»*.

Як бачимо, стрижневим елементом гуманізму є людська гідність. О. В. Грищук розглядає людську гідність через самоцінність та суспільну значущість людини, яка залежить від рівня розвитку суспільства, зумовлена уявленнями про свободу, справедливість, рівність та виступає джерелом прав людини [6]. Як зазначають С. Д. Гусарев та О. Д. Тихомиров, однією з вимог гуманізму є захист гідності людини та її розуміння як вищої цінності [7, с. 335].

Саме такий акцент зроблено у Конституції України, яка у ст. 3 закріплює основний постулат правового гуманізму — людина, її честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Конституційний Суд України (тут і далі — КСУ) також наголосив, що положення Основного Закону щодо людини, її прав та свобод тощо, свідчать про його гуманістичну направленість [8]. В іншому рішенні КСУ визнав людську гідність як право, гарантоване ст. 28 Конституції України, і як *«конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для всіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав»* [9]. Таким чином, КСУ було наголошено на значенні *людської гідності як конституційної цінності, яка є джерелом (фундаментом) прав людини*.

2. *Свобода як антропо-соціальне джерело формування права.* У дослідженні свободи в цьому ракурсі є розв'язання проблеми співвідношення свободи і відповідальності. У сфері права свобода і відповідальність вважаються найбільш впливовими інструментами правосвідомості, що чинять вплив на поведінку людини. У сучасній літературі є різні варіанти розуміння поняття «свобода»: *широкий* — свобода розуміється як природний

стан народу або окремої людини, який передбачає можливість діяти на власний розсуд (філософський смисл); *вузкий* — як суб'єктивна можливість людини чинити певні дії чи утриматись від дій, з метою реалізації своїх прав та свобод.

Хочеться також відзначити, що свобода як соціальна цінність трансформувалась у праві як певні можливості вільної поведінки людини, передбачені різного роду законодавчими актами. Так, ст. 3 Конституції України визначає зміст і спрямованість діяльності держави згідно з правами, свободами людини, а також їхніми гарантіями, а основним обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав та свобод людини. Крім того, духом свободи проникнута ст. 21 Конституції України, в якій закріплено вільність людей від народження у своїх правах та непорушність і невідчужуваність людських свобод. Також важливою є теза про те, що передбачені Конституцією свободи не є вичерпними, оскільки з розвитком суспільних відносин їхня кількість може збільшуватись, а зміст розширюватись.

КСУ наголосив, що Україна, яка проголосила напрямок побудови правової держави, зобов'язалась в особі судів захищати свободи людей. Це означає, що суд не може відмовити у здійсненні правосуддя, якщо людина вважає, що її права порушені [10]. У рішенні про призначення більш м'якого покарання, розкриваючи зміст верховенства права, КСУ зазначив, що закони повинні бути проникнуті ідеями свободи. Таке сприйняття права не уможлиблює його отождоження із законом, що може бути несправедливим, обмежувати свободу та рівність людини [8].

3. *Справедливість як антропо-соціальне джерело формування права.* Справедливість сприймається як основа ідеї права, що підтримує рівновагу правових цінностей. Наприклад, у разі зіткнення права на свободу вираження своєї думки і права на автономну сферу особистого життя справедливе рішення полягає у визнанні значимості цінностей, що лежать в основі кожного з видів прав, але тією мірою, що вони не суперечать людській гідності як основоположній цінності.

КСУ визнав справедливість однією із засад права, одним із загальнолюдських вимірів права, що виражається в рівному правовому сприйнятті поведінки та у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. У цьому ж рішенні КСУ вказав на те, що верховенство права передбачає тлумачення права не лише як закону, а й можливість регулювання іншими соціальними інструментами (норми моралі, традиції тощо), що відповідає *ідеології справедливості* [8]. В іншому рішенні Суд пов'язує зміни механізму нарахування соціальних виплат з критеріями пропорційності та справедливості і визнає такі зміни допустимими лише у випадку непорушення ними змісту права на соціальний захист [11].

Повертаючись до джерельних можливостей справедливості, погодимось, що справедливість слушно віднесено до джерел появи права та визнано її безпосередній вплив на виникнення та зміну права [12, с. 171]. Таким чином, справедливість є правовою цінністю, якою повинна бути пронизана вся правова реальність — від самої ідеї права до його практичного застосування. Такі властивості справедливості дають підстави розуміти її як антропо-соціальне джерело формування права.

4. *Рівність як антропо-соціальне джерело формування права.* Сьогодні рівність розглядається як ідея, яка відображає рівень розвитку фактичних суспільних відносин і правосвідомості, є елементом права, що відображає взаємодію суб'єктивного й об'єктивного в праві. Також неодноразово підкреслено, що рівність є юридичною закономірністю, яка має властивості джерела права.

Аналіз наукової літератури, присвяченої вивченню соціальної рівності, свідчить про те, що її предмет утворюють відповідні частини суспільного світогляду, системи нормативно-ціннісного регулювання поведінки людей і їхньої соціальної практики. Тому цілісне уявлення про рівність передбачає її вивчення і як суспільного ідеалу і як реально дієвого принципу права, тобто принципу організації життєдіяльності людей, що виражений у вигляді відповідної сукупності вимог [13, с. 5].

С. Погребняк розуміє рівність у чотирьох аспектах: процедурна рівність — усі індивіди після закінчення певного процесу повинні опинитись у рівних умовах; розподільна рівність — кожен повинен отримати рівну частку певного блага; правило однакового розгляду за тотожних випадків; однаковість поваги до думки кожного [14].

Загальна декларація прав людини вказує на рівність прав членів людської сім'ї та визнає рівність основою свободи, справедливості та загального миру. Крім того, ст. 1 передбачає рівність людей у своїй гідності та правах. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права встановлює гендерну рівність (ст. 3), рівність перед судами і трибуналами (ст. 14), рівність прав і обов'язків членів подружжя (ст. 23), рівність виборчого права (ст. 25), рівність права на державну службу (ст. 25), рівність перед законом (ст. 26).

Рівність як правова цінність відображена в Конституції України. Зокрема, ст. 21 регламентує рівність всіх людей у гідності та правах (рівноправність), а ст. 24 містить широкий спектр рівності — перед законом, заборона дискримінації та гендерна рівність. КСУ в одному зі своїх рішень зазначив, що рівність людей у їхніх правах і свободах передбачає забезпечення їм рівних правових можливостей для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод [11].

Таким чином, в умовах побудови соціальної держави, джерельний характер рівності лежить у сфері співвідношення формальної і фактичної рівності, що робить можливим правове гарантування «справедливої рівності можливостей» [15], яка сьогодні визнається провідним та загальнопідтримуваним тлумаченням рівності як правої цінності.

Проведений аналіз дозволив зробити висновок, що соціально-правові цінності є складником правової свідомості, антропо-соціальним джерелом формування права. З плином часу найбільш важливі правові цінності трансформувались у принципи права та знайшли свою конкретизацію у правових нормах. Найбільш виразними з правових цінностей, які чітко відображені у міжнародному та національному праві, є людська гідність, свобода, справедливість та рівність.

Людська гідність є головною ідеєю гуманізму, який проголошує основним пріоритетом людину, захист її прав та свобод, задоволення її інтересів

та потреб. На міжнародному рівні, зокрема в межах ООН, людська гідність визнана джерелом прав і свобод людини. У національному праві України людська гідність отримала регламентацію у Конституції як найвища соціальна цінність. КСУ, визнаючи подвійну природу людської гідності, тлумачить її, з одного боку, як право людини, а з іншого — як системоутворюючу конституційну цінність, джерело прав людини.

Свобода як правова цінність, що розглядається як джерело права, відображає можливу та реальну здатність людини бути суб'єктом права, що відображена у вигляді загальнодозвільного та спеціально-дозвільного принципів права. Справедливість як правова цінність робить можливим підтримання рівноваги між правовими цінностями, вона є тим інструментом, завдяки якому відбувається правообмеження. Крім того, покликаючись до справедливості відбувається оцінка правових явищ. Рівність у праві сьогодні розуміється як «рівність можливостей» і відображена у вигляді таких взаємопов'язаних аспектів як: рівність перед законом, рівність перед судом, рівність прав і свобод людини, рівність обов'язків людини.

Список використаних джерел

1. *Клименко А. И.* Правовые ценности и принципы как содержательное основание законодательства современного государства. *Юридическая техника.* 2020. № 14. С. 167–169. *КиберЛенинка.* URL : <https://bit.ly/3i1htXZ>.
2. *Тополевський Р. Б.* Системні зв'язки юридичних джерел права. Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 201 арк.
3. *Мурашко Л. О.* Аксиологическое измерение процесса правообразования: история и современность. Дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2015. 378 л.
4. *Михайлов С. В.* Правовые ценности: теоретико-правовой аспект. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2011. *Библиотека юридических наук.* URL : <https://bit.ly/3eTtXo>.
5. *Гришук О. В.* Людська гідність у праві: філософські проблеми. Київ : Атіка, 2007. 432 с.
6. *Гришук О. В.* Конституційні цінності: філософські та судові аспекти. Вид. 2-е. Київ : ВАІТЕ, 2020. 530 с.
7. *Гусарев С. Д.* Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності). 2-ге вид. Київ : Знання, 2006. 487 с.
8. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://bit.ly/3huAMFz>.
9. Рішення Конституційного Суду України від 22.05.2018 р. № 5-р/2018 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://bit.ly/3kUcnyE>.

10. Рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997 р. № 9-зп у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3x3g7Au>.
11. Рішення Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012 у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3iOgM3s>.
12. *Грищук О. В., Добош З. А.* Конвергенція справедливості і права: філософсько-правовий аспект. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. 268 с.
13. *Лазарев В. М., Федорова В. Г.* Принцип правового равенства и юридическая ответственность (проблемы методологии и теории взаимосвязи). Волгоград, 2005. 135 с.
14. *Погребняк С. П.* Основоположні принципи права. Дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2009. 416 арк.
15. *Ролз Дж.* Теория справедливости / пер. с англ. ; науч. ред. и предисл. В. В. Целищева. Изд. 2-е. Москва : ЛКИ, 2010. 536 с. *Путівник по культурній спадщині Києва*. URL : <https://bit.ly/3zvXPte>.

Надійшла до редакції 12.01.2021

Olena ZHURAVSKA

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Axiological Aspects of Anthropological and Social Sources of Law Formation

The article analyses some axiological aspects of anthropological and social sources of law formation through the analysis of the system, which includes social (legal) values and principles of law. It is emphasized that such division and delimitation are quite conditional, since principles provide for the requirement of guidance by values. Significant social idea that has become a legal value is reflected in the principle of law, and is governed by law. It has been proved that the legitimacy of positive law in a modern state-organized society, which is characterized by such phenomena as the rule of law and civil society, is directly related to the extent to which it reflects social values. The source of law becomes in demand if the proposed model of behaviour provides protection, provision, reproduction of socially recognized value that is important to society. The public significance of the behaviour model receives legal support, public perception and reproduction in the course of social practice. Over time, the most important legal values are transformed into the principles of law and are concretized in legal norms. Among the most expressive legal values that are clearly reflected in international and national law there is human dignity, freedom, justice and equality. Human dignity is the basic idea of humanism, which proclaims the protection of a person, his/her rights and freedoms; the satisfaction of his/her interests and needs. In the national legal system, this value is reflected in the Constitution, which recognizes a person, his/her life and health, honour

and dignity as the highest social value. The Constitutional Court of Ukraine recognizes human dignity as a system-forming value and a source of human rights. Freedom includes the issue of potential and real ability of a person to be a subject of law, reflected in the form of such principles of law as general permission and special permission. Justice as a legal value is a special mechanism for maintaining the balance of legal values, a means of justifying and recognizing legal restrictions, a criterion for assessing legal phenomena and institutions. Equality in law is understood today as equality of opportunities and is reflected in the form of the following interrelated aspects: equality before the law; equality before the court; equality of rights, freedoms and responsibilities of a person and citizen.

Keywords: *legal values, sources of law formation, human dignity, justice, freedom, equality.*